

Образно-дериваційний потенціал етнонімів в українській мові

Т. Є. Гуцуляк

Чернівецький національний університет імені Юрія Фельдковича, м. Чернівці, Україна
Corresponding author. E-mail: t.gutsuliak@gmail.com

Paper received 10.05.19; Revised 21.05.19; Accepted for publication 26.05.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-204VII60-06>

Анотація. У сучасному українському мовознавстві дослідження образно-дериваційного потенціалу етнонімів належить до актуальних, проте мало досліджених питань. У пропонованій статті розглянуто формування довкола спільної твірної бази *жид* (*жиди*) образної парадигми, що включає морфологічні (дієслівні, ад'єктивні, субстантивні) та морфолого-синтаксичний (адвербіальний) деривати. Встановлено, що образно-дериваційний потенціал етноніма *жид* (*жиди*) розвинувся на тлі низки етнокультурних чинників – стереотипних уявлень українців про цю етнічну спільноту та більшу культурну опрацьованість самої лексеми.

Ключові слова: *відсубстантивні деривати, етнонім, образно-дериваційний потенціал слова, образна парадигма, стереотипні уявлення.*

Вступ. У номінативних процесах, пов'язаних із формуванням української мовної картини світу, *етноніми* посідають вагоме місце. Етнонімічні компоненти слугують потужною базою становлення й розвитку ономастичного української мови, народнорозмовних чи діалектних зоо- та флорономіацій і є достатньо продуктивними у процесах словотворення й фразеотворення.

У зв'язку з цим в українському мовознавстві вже маємо чимало напрацювань у галузі дослідження відетнонімих номінацій, – це відомі праці з ономастики, у яких визначено роль етнонімів у становленні антропонімів й топонімів української мови, – Д. Г. Бучка, М. Л. Худаша, П. П. Чучки та ін., а також роботи, виконані в інших напрямках (І. В. Гороф'янюк, Г. М. Добролюжи, Ю. А. Марєги, О. О. Рогач, А. М. Шамоти). Словотвірний потенціал основ-етнонімів також був предметом уваги дослідників (З. О. Валюх, О. П. Кушлик) і відображений для окремих твірних одиниць (*німець, поляк, турок*) у „Кореновому гніздовому словнику української мови” Є. А. Карпіловської [9]. З-поміж низки важливих чинників, що загалом впливають на дериваційну спроможність основ певних лексико-граматичних класів слів (особливості формальної й семантичної структури твірної одиниці, її походження та стилістичне забарвлення), у процесах словотворення від назв осіб за етнічною та національною приналежністю, за спостереженнями З. О. Валюх, важливу роль відіграють позамовні чинники, а саме давня історія функціонування іменника в українській мові, його актуальність на певному хронологічному відрізку у зв'язку з соціальною значущістю [2, с. 14].

В українській мові основи-етноніми виступають базою й у таких дериваційних процесах, для яких визначальним є асоціативно-образне зближення понять, пов'язаних з певними елементами дійсності. У сучасному мовознавстві словотвірні процеси названого типу належать до актуальних, проте малодосліджених питань. Мотиваційні відношення, що виникають між мотиватором і похідною одиницею, відображають мисленеві механізми метафоричного й подекуди метонімічного моделювання понять, результати яких отримують мовну реалізацію в структурно-семантичних особливостях дериватів. Вибір мотиватора у процесах образної деривації пов'язаний із впливом національно-культурних стереотипів, історичних, духовно-ціннісних чинників, комунікативних інтенцій номінаторів (у тому числі відображенню емоційно-оцінного чи раціонально-оцінного ставлення до об'єкта називання). Аналіз таких словотвірних процесів дає змогу розкрити *образний потенціал твірних одиниць*, який може бути реалізований, на

думку К. В. Огольцевої, в певному ступені активності слів різних лексико-семантичних груп у семантичній і морфологічній деривації та в кількості реалізованих у мовній системі (а також прогнозованих варіантів) семантичних перетворень дериваційної бази в образно-компаративні та метафоричні лексичні значення [13, с. 461].

Загалом основи етнонімів не засвідчують значної продуктивності в процесах творення образних похідних одиниць української мови на відміну від тих випадків, коли результатом деривації є слова, позбавлені образного змісту. Проте образний потенціал назв осіб за етнічною та національною приналежністю проявляється у здатності таких мотиваторів породжувати низку похідних утворень з образною семантикою, які формують довкола спільної твірної бази образну парадигму. За нашими спостереженнями, найбільшу словотвірну спроможність у процесах образної деривації засвідчують етноніми *роми / цигани* [Див. 5], *євреї / жиди* й *татари*, менш продуктивними є асоціативно-образні зв'язки, пов'язані з назвами *монголи, москалі, серби*. Стійкість асоціативно-образних зв'язків, закріплених у колективній свідомості українців за наведеними етнонімами, підтверджують і результати аналізу народних фразеологічних висловів та діалектних назв рослин. Найширші асоціативні поля в процесі творення флорономів, як вдалося показати І. В. Гороф'янюк, мають назви *татарин, циган, жид* і *румун* [4]. З-поміж етнонімів, що визначають образний зміст фразеологізмів початку ХХ ст., О. О. Рогач називає лексичні одиниці *циган, жид, поляк (лях), москаль, турок, татарин*, рідше – *німець, литвин, грек, волох, швед* [15].

Метою пропонованої розвідки є аналіз особливостей реалізації образно-дериваційного потенціалу етноніма *євреї / жиди* у формуванні образних парадигм та зв'язку цих словотвірних процесів зі стереотипними уявленнями українців про інші народи.

Результати та їх обговорення. В українській мові для позначення єврейської етнічної спільноти, яка, за свідченнями істориків, безперервно проживала на території України щонайменше тисячу років [18, с. 13], здавна функціонувало дві назви – *євреї* та *жиди*. Ці етноніми мали різні шляхи походження та культурно-історичні умови закріплення в лексико-семантичній системі української мови. Слово *жид* запозичене ще в дописемний період з італійської мови *giudeo* „євреї” і походить від латинського *Judaeus* „іудей, євреї”, утвореного від особового гебрійського імені „Іуда” (славлений, хвалений) [ЕСУМ, II, с. 196–197]. Етнонім *євреї* має книжне походження й був запозичений „в давньоруську мову через

церковнослов'янську з середньогрецької і пізніше (у формі *гебрей*) ще раз в українську через західнослов'янські з латинської" [ЕСУМ, II, с. 177]. Саме такою, на думку українського історика й мовознавця С. П. Наконечного, історично точною назвою – *еврей*, *евреї* здавна прагне називати себе українською мовою старозаповітний народ, оскільки вже з кінця XV ст. слово *жид* між усіма слов'янами Сходу через певні соціально-релігійні причини, як це доводить О. Брик, „стало вживатися як принизливе, а єврей як достойне" [Подасмо за: 12]. Попри те в матеріалах, що фіксують усну народну творчість та народнорозмовне мовлення, у текстах української художньої літератури й публіцистики, у лексикографічних працях XIX – початку XX ст. активно вживаними були все-таки лексема *жид* та похідні від неї утворення. На той час, як зазначають укладачі „Російсько-українського словника" (РУС), у якому відповідник *жид* стоїть на першому місці до рос. *еврей*, в українському слові так само як і в польському „*żyd*" зовсім немає ані тіні зневаги, яку містить російське слово „жид" [РУС, с. 354]. Це підтверджує й значна кількість сталих народних висловів, прислів'їв, приповідок із лексемою *жид* та похідними від неї утвореннями, уміщених у відомих виданнях другої половини XIX – початку XX ст., – „Українські приказки, прислів'я і таке інше", укладені М. Номисом (більше 180 висловів), та „Галицько-руські народні приповідки", зібрані та упорядковані І. Я. Франком (1901–1910 рр.) (190 одиниць). Про відсутність „крайнього суб'єктивного ставлення" українців до єврейської етнічної спільноти йдеться й у статті Олени Пчілки „Очерки национальных типов у украинской народной словесности: Черты типа еврейского", у якій авторка на основі різних етнографічних матеріалів (приказок, приповісток, комічних розповідей) робить висновок про властиве для українців у більшості випадків гумористичне зображення євреїв, яке не спотворює, а лише в манері, властивій художнім творам, „рельєфно підкреслює характерні риси" [10, с. 667]. Для того, аби сучасник зумів розкрити причини появи негативного зображення образу єврея (жида) в художніх та публіцистичних творах (Т. Шевченка, Є. Гребінки, І. Франка та ін.), І. М. Дзюба пропонує важливу роль відводити історичному контекстові та зважати на історичну дистанцію. Адже попри нейтральність самого терміна „жид", з лінгвістичного погляду, він під тиском соціальних відносин може набувати негативного забарвлення [7, с. 173]. Саме соціальне становище євреїв в українських селах і містах в кінці XIX – на початку XX ст., а їм належали оптова й роздрібна торгівля, корчми, лихварство, оренда землі, експлуатація бориславської нафти в Галичині й деякі інші сфери діяльності (детально див. праці І. Я. Франка, О. Й. Прицака, Я. Р. Дашкевича, Р. В. Сілецького, Р. Семюелс), та сформовані в контексті цього часто негативні взаємини з українським населенням накладали певний відбиток на сприйняття і самих євреїв, і етноніма, яким називали цю етнічну спільноту. У повсякденному житті український селянин, як зазначає І. М. Дзюба, мав справу не з єврейством взагалі, а з конкретним жидом-шинкарем або довіреним польського поміщика, виконавцем його жорстоких і брудних доручень, – тому в негативному ставленні до євреїв відбився вузький, але гіркий соціальний досвід [7, с. 174]. Водночас дослідники відзначають і доброзичливе, співчутливе ставлення українців до цієї етнічної спільноти. І. Я. Франко у своїх публіцистичних

працях, присвячених єврейському психотипові, попри зроблені акценти на негативних аспектах психології євреїв, як це було подано і для аналізу ментальності українців, росіян, поляків, все-таки висловлює захоплення релігійно-суспільною зорганізованістю, згуртованістю цього народу, культурою його родинного устрою [Детально див. 19].

Наведені вище окремі соціально-історичні умови спільного проживання українців з єврейською спільнотою, а також інші чинники релігійного, побутово-культурного характеру вплинули на чітке усвідомлення своєї „іншості" та породили низку стереотипних уявлень про євреїв. Ю. Р. Сілецький говорить ще й про те, що в українців сформувалося враження про загадковість, таємничість цієї етнічної спільноти через ізольований та замкнутий спосіб життя її представників, відмінності у специфічних традиційних заняттях, зовнішньому вигляді, релігії тощо [16, с. 12].

Усі наведені чинники послужили вагомим етнокультурним тлом для формування в українській мові образно-дериваційного потенціалу саме етноніма *жид*, а не *еврей*. Похідні утворення з прямим та образно-метафоричним змістом для лексеми *жид* фіксують передусім лексикографічні праці початку XX ст., зокрема „Словарь української мови", упорядкований Б. Д. Грінченком (1907–1909), та „Російсько-український словник" за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова (1924–1933), укладачі яких мали чіткі переконання у відсутності будь-яких негативних чи образливих компонентів у вживанні таких слів. В академічному „Словнику української мови" в 11-ти томах (1970–1980) лексичну одиницю *жиди* вже подають як застарілий відповідник до слова *евреї* або ж як образливу назву [СУМ, III, с. 528] і не наводять жодних похідних утворень. У лексикографічних працях початку XXI ст. простежуємо дещо інший стан: ВТССУМ, зберігаючи спільне з СУМом тлумачення семантики цього слова, вміщує низку похідних одиниць (іменників, прикметників і дієслів), що відображають і прямі предметно-поняттєві зв'язки з елементом дійсності, й асоціативно-образні [ВТССУМ, с. 367]. Академічний „Словник української мови", виданий 2012 р., подає слово *жиди* як „стару або регіональну назву євреїв" та похідний прикметник *жидівський* [СУМ-2012, с. 285].

Образні деривати виформовують довкола твірної бази *жид* (*жиди*) образну словотвірну парадигму, у структурі якої виокремлюємо дієслівну, ад'єктивну, субстантивну та адвербіальну зони, похідні одиниці яких реалізують різні аспекти семантики, актуалізовані під впливом низки позамовних та власне мовних чинників у словотвірних процесах.

До **дієслівної зони** включаємо такі відсубстантивні деривати, що в процесі словотворення набули спільного дериваційного значення „ознака об'єкта, схожа (аналогічна) до ознаки денотата, названого твірним словом": **жидовіти** – Ожидовливаются. **Жидовіти** нам... ні, се не по нашій натурі. [СлГр, I, с. 483]; **жидовіти** – характером, вдачею, повадками, менталітетом ставати схожим на жидів [ВТССУМ, с. 367];

жидувати – Быть евреем, жидовствовать. *Покинь, жиде, жидувати, ходім хліба заробляти* [СлГр, I, с. 483]; **жидувати** – вести жидівський спосіб життя, поводитись як жиди [ВТССУМ, с. 367];

зжидовіти – Сделаться алчным. *Всі зжидовіли б і за гроші рідних батьків попродали* [СлГр, II, с. 150];

пожидитися, пождовіти – Ожидовитися, усвоить себе єврейські замашки [СлГр, III, с. 251].

Мотиваційною базою таких відсубстантивних дієслів є внутрішня подібність до євреїв за особливостями характеру та поведінки – це вияв жадібності, хитрості, подекуди боягузтва, небажання працювати фізично. Внутрішня форма наведених дериватів відображає спільні зв'язки з метафоричними образами, покладеними в основу фразеологізмів: *ну ти й жид* – про хитру людину [ЛексЛьвів, с. 213]; *жеби жид був з неба, вірити му не треба* [Г-рНП, с. 141]; *жид ні сіє, ні оре, а обманом жис* [Номис, с. 81]; *не робив жид на хліб, та й Циган не буде* [Г-рНП, с. 149]. Образні деривати, утворені на базі етнонімів, належать до культурно вартісних одиниць української мови, які своєю внутрішньою формою фіксують і зберігають певні фрагменти образного світосприйняття. Поява метафоричних концептуальних моделей є, за словами З. Кевезеша, не тільки когнітивно, але й культурно зумовленою. На думку дослідника, метафори, які ми використовуємо сьогодні, можуть не відображати теперішнього розуміння нашої культури, адже так само як змінюються культурні чинники, змінюються й метафори та їхнє мовне вираження [21, с. 315–319]. Наведені відсубстантивні образні деривати певною мірою відображають саме таку особливість формування та закріплення уявлень про елемент дійсності, пов'язану із впливом і культурних, і часових чинників. До того ж, як засвідчують спостереження Р. В. Сілецького, „етнічні стереотипи українців про інші народи є відносно стійкими, хоч чимало їх рис внаслідок значних політичних, соціальних та демографічних потрясінь у середині ХХ ст. знівельовалися та великою мірою втратили актуальність” [16, с. 15]. Вважаємо, що такий висновок підтверджує й помітно низька активність функціонування наведених похідних утворень у сучасній українській мові.

Умовами появи, закріплення та функціонування образних дериватів ад'єктивної та адвербіальної зон є фразеологічні контексти. При цьому формування образної семантики відбувається під впливом синтагматичних та синтаксичних зв'язків похідних одиниць з іменниками (для ад'єктивів) та дієсловом (для адвербіальної лексеми) чітко визначеної семантики. Від основи етноніма *жид* (*жиди*) фіксуємо творення прикметника **жидівський** з якісно-характеризувальними значеннями, які вважаємо наслідком саме словотворчого процесу, що реалізує мотиваційні зв'язки, сформовані на основі образних уявлень *„такий, як жид* (*жиди*); *такий, як у жидів*”: **жидівська** голова – розумний або хитрий (як жид): *з жидівською головою* – дуже розумний: *О та дитина, то з жидівською головою, все так може розтовкмачити, що найбільший туман зрозуміє* [ЛексЛьвів, с. 214]; *о, то жидівська голова* – чоловік хитрий, спекулянт [Г-рНП, с. 154]; *хтівши жиди ошукати, треба жидівську голову мати* – наш чоловік того не вдасть [Г-рНП, с. 151]. „Фантастичне” пошанування інтелекту та освіти С. П. Наконечний вважає майже спадковою рисою євреїв, у якій би нужді не опинилися батьки, але своїх дітей вони мали обов'язково вивчити. Євреї – єдиний народ у світі, середякого віками немає жодного неписьменного [12];

жидівська душа – скупий (як жид); жмикрут, жмикрутка, скупердяй, скупердяйка, скнара – відповідники до рос. жидомор, жидоморка [РУС, с. 379];

жидівський рейвах – метушня, біганина, галас, крик; безлад, розгардіяш [ЛексЛьвів, с. 490]; наведені значення передусім розкривають зміст лексеми *рейвах*, а прик-

метник підсилює велику міру вияву певних ознак, тобто ‘такий сильний галас чи безлад, як у жидів’. Закріплення цього змісту відображає й вислів **жидівська школа**: *А тут що жидівська школа?* – говорить чоловік, уходячи до хати, де стоїть крик та галас, особливо від дівчорі [Г-рНП, с. 152]; *То якась жидівська школа, а не хата* – говорять про хату, в якій стоїть гомін і крик [Г-рНП, с. 155];

жидівські діти – про брудних, неохайних, занедбаних дітей [ЛексЛьвів, с. 213]; порівняймо зі сталим висловом *зателінався як жид* – про дуже брудну людину [ССНП, с. 55]. Зв'язок із такими ж уявленнями О. Горбач проводить і для пояснення етимології семантичного деривата *жид*, засвідченого в мовленні львівських школярів, – ‘пляма чорнилом (у зошиті)’: „у школі набрав жид значення плями хіба задля не надто доброї слави, що нею у нас щодо чистоти тішається жиди” [3, с. 356].

Асоціативно-образні зв'язки з етнонімом *жид*, які реалізують подібність за ознакою вияву певних рис характеру, фіксуємо при творенні морфолого-синтаксичного деривата **жидом**: *жидом сі дивит* – дивиться захланно, завидючими очима [Г-рНП, с. 147]. Вважаємо, що образний розмовний прислівник **жидом** перебуває на синтаксичному ступені адвербіалізації, який ще не передбачає виокремлення лексеми з прислівниковим значенням у словниках. Вживання іменника в синтаксичній позиції атрибутивного прислівника способу дії (рідше іншого типу) призводить до появи в його семантичній структурі компаративного дериваційного значення, формальним виразником якого є суфікси -ою (-єю); -ом (-ем).

До **субстантивної зони** образних дериватів включаємо народнорозмовні та діалектні назви птахів, комах та рослин. Появу образного змісту для лексеми **жидик** як ‘глузливої назви до рос. воробей’ [РУС, с. 143]; **жидик, жидок** для позначення горобця в західнополіських [СЗПГ, I, с. 155], східнополіських [11, с. 134] та надністрянських [СНГ, с. 116] говірках пов'язуємо з процесами морфологічної деривації, у яких основа іменника в поєднанні зі словотворчими афіксами **-ик-**, **-ок-**, зазнала переосмислення *„такий хитрий, нахабний і т. ін., як жид”*. При цьому значення дериваційних формантів є контекстно залежними й оформлюють мотиваційні відношення подібності. Суфікси, що первинно мали зменшено-пестливе значення, внаслідок процесу десемантизації, за спостереженнями О. Ф. Тилик, стали поліфункційними [17]. У виборі мотиваційної ознаки надаємо перевагу впливові таких чинників, як спостережливості українців за названими птахами (ім притаманна символіка спритності, моторності, хитрості й злодіяства [8, с. 146]) та гумористично-практичний підхід у їх номінуванні, на противагу асоціативно-міфологічному сприйняттю горобців (порівняймо з християнською легендою про те, як ці птахи цвірінькали „Жив-жив! Жив-жив!”, коли Христос помирав розпі'ятим на хресті). За матеріалами східнополіських говірок, які наводить Я. О. Литвиненко, вважаємо, що виокремлення ознак, пов'язаних із „поведінковими властивостями: нахабність, хитрість”, переважає у процесах називання хатнього горобця. Окрім дериватів з основою *жид*, дослідниця фіксує такі утворення, як *хитрун*, *виляка* (за здатністю ухилитися за допомогою хитроців) та *нахальник* [11, с. 132–134].

Лексема **жидок** „Словарь української мови” за ред. Б. Д. Грінченка подає і для позначення птаха *Lusciola tithys* [СлГр, I, с. 483], якого в народі називають горихвісткою чорною, або чорногрудкою, або чорною

птичкою. Г. В. Фесенко пов'язує появу номінації *жидок* із „натяком на схожість, принаймні самки (яка не має чорного кольору, на відміну від самця), до горобців”, яких теж так називають [20]. Вважаємо, що доречними будуть й інші міркування щодо причин появи цієї народної номінації. Припускаємо, що мотивувальна ознака відображає асоціативно-образні зв'язки, в основу яких покладено подібність за наявністю чорного кольору. Таку особливість простежуємо й для утворення образних дериватів *жидик* – чорний жук [ЕСУМ, II, с. 197] та *жидок* – 5. бот. Чорнобривець [СЗПГ, I, с. 155], структурно-семантична специфіка яких зумовлена впливом стереотипних уявлень про зовнішній вигляд євреїв. Відомо, що релігійна частина єврейської громади одягається по-старому: здебільшого в темні (чорні) костюми й капелюхи, чорні ярмулки, білі сорочки та ін., що загалом засвідчує скромність, охайність і готовність до зустрічі з Творцем. До того ж, за даними антропологів, більшість євреїв має темний колір волосся, хоча все-таки існує значний відсоток білявих і рудоволосих.

Зв'язок із подібністю кольору входить до низки комплексних ознак, що послужили асоціативно-образним підґрунтям творення похідних *жидочок* у значенні ‘тарган’ [6, с. 241], [ДіалОд, с. 33; ЕСУМ, I, с. 197] і *жидок* для називання ‘світлої мурашки маленької породи, що живе в будинках’ [СлГр, I, с. 483]. Відетнонімі моделі творення назв комах відображають, на думку О. Л. Березович, особливості „народної ксенопсихолоїї”, і закріплюють у мовних одиницях різноманітні уявлення про іноземців – як узагалі інший народ; як загарбників; та гостей. Дослідниця вважає, що *укр. жидочок* – тарган, поряд із російськими та польськими етнонімічними назвами (рос. *пошехон*, *цыган*, *киргиз*; пол. *jarones*) відображає узагальнені уявлення про „чужих”, не пов'язані з конкретними властивостями певного етносу, хоча й припускає, що інколи мотиваційну підтримку мають зовнішні ознаки комахи (наприклад, чорний колір для циган, наявність вусів для киргиза та ін.) [1, с. 20].

До образних дериватів, беручи до уваги сучасне (подекуди індивідуальне) сприйняття внутрішньої форми лексичних одиниць, можна зарахувати й похідні утворення, що закріпилися в діалектній сфері та в мовленні

окремих соціальних груп людей: *жидик* – 3. вул. Кишеньковий ніж з дерев'яною ручкою [ЛексЛьвів, с. 213]; малий ніж; вул. ніжик із дерев'яною ручкою, колодачик [3, с. 356]; *жидючок* – те саме, що *жидок* 2 ‘невеликий складний ніж’ [СЗПГ, I, с. 155]. Появу образного змісту пов'язуємо із асоціативними зв'язками, в основі яких лежить концептуальна метонімія, що ґрунтується на „переміщенні фокусу уваги” з одного (певного) об'єкта на інший, суміжний з ним: „*жиди-торгівці* → *предмет, який вони продають*”, при цьому „концептуальна структура, породжена буквальним смислом метонімічно вжитого слова, є аномальною, тобто сприймається як образ, троп” [14, с. 160]. Наведені міркування виводимо із етимологічного аналізу, поданого О. Горбачем до арготизму *жидик*, – слово набуло значення ‘колодачик’, мабуть, тому що „цей товар становив головний предмет збуту ярмаркових будок, утримуваних головно жидами” [3, с. 356].

Висновки. Образно-дериваційний потенціал етноніма *жид* (*жиди*) розвинувся на тлі низки етнокультурних чинників – стереотипних уявлень українців про цю етнічну спільноту, більшу культурну опрацьованість саме лексеми *жид* в XIX – на початку XX ст. на противагу слову *єврей*; її закріплення без образливого змісту в складі прислів'їв, приповідок, комічних розповідей у народнорозмовному мовленні та в лексикографічних працях. В українській мові простежуємо формування довкола спільної твірної бази *жид* (*жиди*) образної парадигми, що включає морфологічні (дієслівні, ад'єктивні, субстантивні) та морфолого-синтаксичний (адвербіальний) деривати. Загалом це лексичні одиниці, властиві народнорозмовному й діалектному мовленню.

Виразними мотивувальними ознаками в названих дериваційних процесах послужили асоціативно-образні зв'язки, що закріпили зближення понять на основі подібності рис характеру та поведінки людини (рідше тварини) (жадібність, хитрість; небажання працювати фізично, схильність створювати безлад, гармидер; неабияка освіченість), рідше зовнішніх ознак (брудний, неохайний вигляд; зв'язок із чорним кольором, притаманним зовнішньому вигляду євреїв). Зміна етнокультурного тла етноніма *жид* (*жиди*) вплинула на послаблення активності його образних дериватів у сучасній українській мові.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь; ВТФ „Перун”, 2005. 1728 с.
- Г-рНП** – Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 2. 818 с.
- ДіалОд** – Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958. 78 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. Т. 2: Д–К. Київ: Наукова думка, 1985. 571 с.
- ЛексЛьвів** – Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.
- Номис** – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
- РУС** – Російсько-український словник. За ред. А. Кримського

- та С. Єфремова. Київ: Держ. вид-во України–УАН, 1924–1933. Т. 1–3. Київ: К.І.С., 2007. URL: Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- СЗПГ** – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Т. 1. А-Н. Луцьк: Ред.-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 354 с.
- СлГр** – Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. Київ: Наукова думка, 1996–1997.
- СНГ** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.
- ССНП** – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.
- СУМ** – Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМ-2012** – Словник української мови / Кер. В. В. Німчук / Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: ВЦ „Просвіта”, 2012. 1320 с.

ЛІТЕРАТУРА

- Березович Е. Л., Кривошапова Ю. А. Этнонимическая модель в славянских названиях насекомых // *Studia Etymologica. Brunensia*. 3. Praga, 2006. S. 17–35.
- Валух З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові: автореф. ... дис. доктора філол. наук: 10 02 01 „Українська мова”. Київ, 2006. 29 с.
- Горбач О. Арго в Україні. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. 686 с.

4. Гороф'янюк І. В. Етноніми як база творення українських флорономенів // Мовознавчі студії. Випуск 3: Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила) / [упорядники: Л. Баранська, Н. Грицик, К. Іваночко та ін.]. Дрогобич: Швидкодрук, 2010. С. 42–50.
5. Гуцуляк Т. Є. Вплив етнічних стереотипів та культурно-історичних чинників на образно-дериваційний потенціал етнонімів в українській мові // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксиома, 2017. Випуск 44. С. 108–116.
6. Дзєндзелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ: Наукова думка, 1984. 308 с.
7. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Вид-дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 718 с.
8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Вид-во „Довіра”, 2006. 703 с.
9. Карпіловська С. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями. Київ: Укр. енциклопедія, 2002. 912 с.
10. Ковалько П. Очерки национальных типов в украинской народной словесности: Черты типа еврейского // Киевская старина. Київ, 1883. Кн. V: март. С. 667–672.
11. Литвиненко Я. О. Типи мотивації орнітономенів у східно-поліських говірках // Українська мова. 2014. № 4. С. 126–144.
12. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: чому русини стали українцями. Львів, 2001. 400 с.
13. Огольцева Е. В. Образный потенциал словообразовательной системы современного русского языка: отсубстантивное словообразование: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 „Русский язык” Москва, 2007. 491 с.
14. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.
15. Рогач О. О. „Міжнаціональні стосунки” у фразеології. URL: kulturamovy.univ.kiev.ua /KM/pdfs/Magazine52-8.pdf (дата звернення: 16. 05. 2017).
16. Сілецький Ю. Р. Етнічні гетеростереотипи в традиційному світогляді українців: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 7.00.05 „Етнологія”. Львів, 2009. 19 с.
17. Тилик О. Ф. Іменники зі значенням подібності: способи творення та сфери використання: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова”. Запоріжжя, 2006. 20 с.
18. Хонингсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины (Краткий очерк истории). Киев: Украинско-Финский институт менеджмента и бизнеса, 1992. Часть I. 160 с.
19. Яценко Г. В. Особливості єврейського національного психотипу (за публіцистикою Івана Франка) // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. Львів, 2014. Вип. 39. С. 349–355.
20. Фесенко Г. В. Захоплююча горихвістка чорна. URL: http://pryroda.in.ua (дата звернення: 16. 05. 2017).
21. Kovceses, Z. Language, Figurative Thought, and Cross-Cultural Comparison // Metaphor and symbol. Oxford University Press, 2003. 18(4). P. 311–320. URL: http://www.tandfonline.com (дата звернення: 16. 05. 2017).

REFERENCES

1. Berezovich, E. L., Kryvoshchapova, Yu. A. The ethnonym model in the Slavic names of insects // Studia Etymologica. Brunensia. 3. Praga, 2006. P. 17–35.
2. Valiukh, Z. O. Typology of Word-Building Paradigms of Nouns in the Ukrainian Language: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 29 p.
3. Gorbach, O. Argo in Ukraine. Lviv: Institute of Ukrainian Studies named after. I. Krypiakevich NAS of Ukraine, 2006. 686 p.
4. Horofianiuk, I. V. The ethnonyms as the basis for the creation of Ukrainian flonomens // Linguistic studios. Issue 3: Dialect in linguacultural space (Based on the materials of the International Scientific Conference in honor of the 100th anniversary of the birth of Professor Gavril Shilo) / [compilers: L. Baranska, N. Hrytsyk, K. Ivanochko, etc.]. Drohobych: Shvydkodruk, 2010. P. 42–50.
5. Hutsuliak, T. Je. Influence of ethnic stereotypes and cultural-historical factors on the figurative and derivative potential of ethnonyms in the Ukrainian language // Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohiyenko National University: Philological Sciences. Kamianets-Podilsky: Axioma, 2017. Is. 44. P. 108–116.
6. Dzєndzelivskyi, Y. O. The program for collecting materials for the lexical atlas of the Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka, 1984. 308 s.
7. Dziuba, I. M. Taras Shevchenko. Life and work. Kyiv: Publ. House „Kyiv-Mohyla Academy”, 2008. 718 p.
8. Zhaivoronok, V. V. Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Reference-book. Kyiv: Publish. house „Dovira”, 2006. 703 p.
9. Karpilovska, Ye. A. Root nesting dictionary of the Ukrainian language: Nodes of words with vertices-homogeneous roots. Kyiv: Ukr. encyclopedia, 2002. 912 p.
10. Kovalko, P. Essays of national types in the Ukrainian folk literature: Features of the type of Jewish // Kiev old. Kyiv, 1883. V: March. P. 667–672.
11. Lytyvnyenko, Ya. O. The types of motivation of orthonomens in East Polissya dialects // Ukrainian language. 2014. № 4. P. 126–144.
12. Nakonechny, Ye. P. The stolen name: why the Rusyns became Ukrainians. Lviv, 2001. 400 p.
13. Ogol'tseva, E. V. The figurative potential of the word-formation system of modern Russian language: substantivized word-formation: diss. ... Dr. philol. sciences: 10.02.01 „Russian Language” Moscow, 2007. 491 p.
14. Paducheva, E. V. Dynamic models in semantics of vocabulary. Moscow: Languages of Slavic Culture, 2004. 608 s.
15. Rohach, O. O. „International relations” in phraseology. URL: kulturamovy.univ.kiev.ua /KM/pdfs/Magazine52-8.pdf (date of visiting: 16. 05. 2017).
16. Siletskiy, Yu. R. Ethnic heterostereotypes in the materials of traditional ideology of Ukrainians. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv, 2009. 19 p.
17. Tylyk, O. F. Nouns with the Meaning of Similarity: Means of Formation and Spheres of Usage. Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhya, 2006. 20 p.
18. Honigsman, Ya. S., Naiman, A. Ya. The Jews of Ukraine (A brief history essay). Kyiv: Ukrainian-Finnish Institute of Management and Business, 1992. Part I. 160 p.
19. Yatsenko, H. V. The features of Jewish national psychotypes (by journalism of Ivan Franko) // Visnyk of the Lviv University. Series Journalism. Lviv, 2014. Is. 39. P. 349–355.
20. Fesenko, G. V. An exciting mountain hawk is black. URL: http://pryroda.in.ua (date of visiting: 16. 05. 2017).

Figurative derivational potential of ethnonyms in Ukrainian language

T. Ye. Hutsuliak

Abstract. In modern Ukrainian linguistics the study of figurative-derivative potential ethnonyms belongs to actual, but insufficiently studied issues. In presented article the formation of a common forming base of *zhyd* (*zhydy*) figurative paradigm, which includes morphological (verbal, adjective, substantive) and morphological-syntactical (adverbial) derivatives, is reviewed. It was established that the figurative-derivative potential of ethnonym of *zhyd* (*zhydy*) is developed on the background of a number of ethnocultural factors – Stereotypical representations of Ukrainians about this ethnic community and the great cultural efficiency of the lexeme itself.

Keywords: *substantivized derivatives, ethnonym, figurative-derivative potential of words, figurative paradigm, stereotypical representations.*